

Несіпбек АЙТҰЛЫ: Ауылдың сақталмағаны дұрыс болды

Қазақ ұлт болып ұйыса алмай отыр

– Қазақстан Жазушылар одағының Астана филиалын бас-қарғаныңызға көп бола қойған жоқ. Бұрын Астанада жазушылар одағы болған да жоқ. Жаңа құрылған одақтың мақсат, міндеттері қандай?

– Жалпы жазушылар одағы дегенде алдымен ұлт зиялылары, ақын-жазушылар, аузы дуалы қоғам қайраткерлері ойға оралады. Біздің қазіргі міндетіміз Астанада қазақ ұлтының рухани, әдеби, мәдени ортасын қалыптастыру болып табылады. Үнемі болмаса да көңілі қалаған кезінде айтар ойы, қолында қаламы бар жазарман қауымның бас қосып, пікір алмасып тұрғаны жақсы ғой. Одақ жөнінде қала әкімі Иманғали Тасмағанбетовпен сөйлестік. Одаққа ғимарат табылар-ау. Бірақ оны ұстап тұру, қаржы мәселесі қалай шешіледі соны ойластыруымыз керек. Менде бір ой бар. Қазақтың жазушылар одағының негізгі іргетасын қалаған адам Сәкен Сейфуллин. Сәкен мұражайымен қатар тұрған ғимарат қазір астанадағы жазушылар Одағының ұясына айналып отыр. Бірақ бұл келешекте бізге тарлық етеді. Сондықтан мүмкіндік болса, әрине, осы екі ғимараттың ортасындағы бос орынға қала әкімдігі қолдап, қаламгерлер үйін салып берсе. Мұнда қазақ тарихын, Алаш арыстарын, ұлттың ақын-жазушыларын, жалпы қазақ рухын топтастырсақ. Кезінде Алматыдағы Жазушылар одағының өз шайханасы, баспаханасы болды. Ондағы әдеби-мәдени өмір қазандай қайнап жататын. Бірақ ол дәурен өткен. Ол кезде мемлекеттік бюджеті болатын. Қазір қоғамдық ұйым болып құрылып жатырмыз. Тәуелсіздіктің 20 жылында жеткен жетістіктеріміз ұлан ғайыр. Бұл қазақ баласына берілген теңдессіз үлкен сый. Бірақ біздегі бір өкініш – қазақ ұлт болып ұйыса алмай отыр. Ақын-жазушыларымыз рушыл, жершіл, қызғаншак, екі жүзді. Әркім әр жаққа тартады. Бірақ мақсат бір.

Әркім өз орнын білуі керек

– Мақсатымыз бір деп отырсыз ғой. Сонда қырық пышақ болып, жан-жаққа тартып жүргендер кім?

– Кім дейтін несі бар. «Қазаннан қақпақ кетсе, иттен ұят кетеді» дегендей,

соңғы кездері атыс-шабыс, жарылыс деген жиілеп кетті. Қазақ өзі даракылау халық. Еркіндік, тәуелсіздік деп еді, бас-басымызға би болып кеттік. Демократия деген ол ойына келгенді істеу емес, бейберекет, бейбастақ болу емес. Кең екенбіз деп тізгінді тым босатып жібердік. Неше түрлі ағымдар халық арасына дендеп еніп, өздерінің пасық ойларын тықпалап жүр. Әр нәрсенің шегі болуы керек. «Саптаяққа ас құйып, қасына қарауыл қой» деген де қазақ. Елдік, ерлік, еркіндік рухы қазақта ежелден бар. Қазақ халқы тарихи осы елдің қожасы, иесі. Елімізде пәленбай ұлт бар дегенге мен сенбеймін. Оның бәрі ұлт емес – ұлттық диаспора. Қазақстанда бір-ақ ұлт бар, ол қазақ. Елбасы Нұрсұлтан Назар-баев дүние астаң-кестең болып жат-қанда, қырық құрау елді бір тудың астына, ынтымақ-ырысқа топтастыра білді. Барлық этностардың жағдайы жасалды. Біз оларды сыйладық. Олардың тыныштығын, тоқтығын ойладық. «Кәпір тоқ болса, мұсылман тыныш» қағидасымен өмір сүріп келдік. Кейде мен елдегі барлық ұлт өкілдері қазақтың есебінен күн көріп отырғандай сезінемін. Әйтеуір сабыр сақтап, ұлт ре-тінде есеміз кетіп жатқандай. Сондықтан, ендігі кезекте олар қазақты сыйласын, шаңыраққа қарасын. Бұрын біз бейбітшілік, тыныштықты ойласақ, енді олар ойласын. Ұлттық идеология деген аспаннан түсетін нәрсе емес. Оны ұлттың өзі жасауы керек. Ендігі кезекте мемлекеттік, елдік деңгейдегі шаралар ұлт мүддесі тұрғысынан шешілуі керек.

Алаш дегеніміз қазақ

– Ұлттық идеология, ұлттық мүдде деп қалдыңыз. «Абай үлкен әлемге жол салып, Алаш-орда алыптарының шоғырын оятты» деген Елбасының сөзі бар. Сол Абайдан басталған Алаш идеясы бүгінгі қоғамның шамшырағы болуы тиіс емес пе?!

– Неге? Бұл Алаш арыстары секілді ойлайтын орта жоқ деген кереғар пікір. Біз мынаны түсініп алуымыз керек. Кезінде алаш арыстары отаршылармен, басқыншылармен күресті. Қазақты қалай азат етсек, қалай тәуелсіз ел болсақ деп он ойланып, жүз толғанды. Сол жолда басын берді, жанын қиды. Біз қазір Алаш арыстары аңсаған, олар жолында күрескен азаттыққа қол жеткіздік. Олардың тағдыры басқа болды. Ал біздің бүгінгі жағдайымыз мүлдем басқа. Олардың идеясы жүзеге асты десек те болады. Енді біз кіммен күресуіміз керек. Билікпен бе? Бет жыртысып, бір-бірімізді қылқындыруымыз керек пе? Алаш дегеніміз қазақ. Алаш арыстарын бір шоғыр қылып, қазақтан, ұлттан бөліп қарастырудың қажеті жоқ. Абай, Алаш, Әуезов, Олжас, Шаханов ол бір тұтас қазақ руханияты, ұлт рухы, ұлт болмысы. Осыны бойымызға сіңіре білуіміз керек. Бүгінгі Қазақ – тәуелсіз, азат ұлт, мемлекеттің қожасы, ел-жердің иесі. Тәуелсіз жиыр-ма жылдағы әттеген-аймыз қазақ тілінің мәселесі. Тіл өте нәзік. Оны айқаймен, ұранмен шешуге болмайды. Әрбір қазақ қазақ тілінде сөйлеуді өзінен бастауы керек. Әр қазақ баласының қасында, ошақ басында қазақша шүйіркелесуі керек. Мемлекеттік тіл проблемасын мемлекеттік деңгейге көтерудің қажеті жоқ. Қазір қаншама өзге ұлт өкілдері қазақша сайрап кетті. Сол сияқты қазақ

болашақ тек қазақ тілінде болуын өзінен, бүгіннен бастауы керек. Тіл мәселесінде біз жиырма жылға кешігіп қалдық. «Ештен кеш жақсы» деген халықпыз. Ендігі жерде қолымызды бос сермеудің қажеті шамалы. Ақылмен, ар-намыспен шешуіміз керек, тіл мәселесін. Бұрын бөліп ал да билей бер саясаты болды. Ендігі жерде жұдырықтай жұмылып, азаттық жанымызбен қорғай білейік. Тіл, діл, рух, азаттық бәрі тәуелсіздікте.

Ана тілі емес, баба тілі деу керек

– Бір сөзіңізде Абылай заманынан бергі батырлардың барлығын дерлік жырладым деп едіңіз. Сіз жырлаған батырлар жыры өз оқырманын тапты ма? Бұған дейін ұлтты, ұрпақты тәрбиелеп келген қазақтың классикалық бай әдебиеті дәл қазір неге өз миссиясын жоғалтып алды?

– Бүгінгі қазақ әдебиетінің оқырманы жоқ дегенге келіспеймін. Оқылатын кез келеді. Біздің буын халық ауыз әдебиетімен, батырлар жырымен сусындап өстік. Ұлттық рухты әдебиет арқылы бойымызға сіңірдік. 1986 жыл-ғы желтоқсанда қазақ жастарын алаңға алып шыққан да бабалардың батырлық, өрлік рухы.

Қазір қаншама кітап, қаншама газет-журнал жарық көріп жатыр. Алайда бірде-біреуі қазақ оқырманына қызмет етіп отырған жоқ. Әлі күнге дейін қазақ тарихы, батырлар жыры, қазақ ертегілері бір жүйеге түскен жоқ. Балалар оқитын қазақ тіліндегі кітаптарды, ертегілерді, әңгімелерді еш жерден таппайсыз. Тапсаңыз тілдік, логикалық тұрғыда сауатсыз.

Сондықтан, әсіресе, балалар әдебиетін дамытуға қатты көңіл бөлуіміз керек. Балалар әдебиетін жасау үшін сол тақырыпта жазатын ақын-жазушыларды алақанға салып, ынталандыру жетіспейді. Аналар бесік жырымен, өлең тілімен ұрпақ санасын тәрбиелей білуі тиіс. Бала тәрбиесінде, тіл мәселесінде ақсап жатқан тұстарымызға аналар, әйелдер кінәлі деп те ойлаймын. Өйткені, «қызға қырық үйден тыйым» жоғалды. Ана тілі дейміз, аналар көбіне орысша сөйлейді. Ана тілі дегенді «мама тілі» деп түсінетіндер бар арамызда.

Сондықтан ана тілі емес, ата тілі, баба тілі деген дұрыс шығар. Балалар тілінен, бабалар рухынан нәр алған ауыз әдебиетін әдемі безендіріп, баланың сана сұранысына сай етіп бастыру жағы қолға алынбай жатыр. Қазақ мультфильмдерінде «жан» жоқ. Бесіктен басталған қазақы тәрбие бала санасына балабақша, мектеп табалдырығында 7 жасқа дейін табанды түрде сіңірілуі тиіс. Және сол тәрбие баланың өсіп, ержету кезеңімен қатар өріліп, өнбойында, қанында қайнап жатуы үлкен мәселе. Елінің, жерінің кешегісімен, бүгінгімен, мақтана алатын ұрпақты тәрбиелеу, әрине, әдебиеттің ісі. Қазақтың классикалық ауыз әдебиетін ғана емес, қазіргі тәуелсіз азат рухты жырлай алатын балалар әдебиеті жасалмай жатыр. Сондықтан тек ауыз әдебиеті ғана емес, заманға лайық балалар әдебиетін, балалар әлемін жасауға күш салсақ.

Намыс қысса, қазақ қарапқалмайды

– Тәуелсіздік қарлығашы Желтоқсан көтерілісіне биыл 25 жыл толып отыр. Ауызға алынбай, «жоқтаушысы жоқ желтоқсан» атанып жүрген сол тарихи кезеңде сіз қайда болдыңыз. Қазақ жастарын ұрып-соғып жатыр дегенді естігенде қандай сезімде болдыңыз.

– Мен ол кезде Алматыда Жазушылар одағында болдым. Желтоқсанды көрдім. Алайда ол кезде біз бірдене дей қоюға дайын емес едік. Абдырап қалдық, қан қайнады. Ойландық. Қалай десек те желтоқсан көтерілісі қазақтың бір тұяқ серпуі болды. Тотолитарлық жүйенің қабырғасын қақыратты. Өзбектің «Орыс боламын десең алдымен қазақ болып ал» деген келемежіне тойтарыс бердік. Қазақтың түбі бір түркі халықтары ішінде, жалпы Орта Азия халықтары арасында рухы жасымаған ұлы хылық екенін, батыр халық екенін дәлелдедік. Үндемесек те, намыс қысса атойлап шығатын ерлік қанымызда бар екеніне төрткүл дүниенің көзі жетті. Елдік, ерлік, азаттық, ұлттық мәселеде адам ең алдымен соны сезіне алатын ұрпақ тәрбиелеуі керек. Билік бала тәрбиелеп бермейді. Ұрпақты ата-ана 18 толғанша тәрбиелесін, 18-ге толған соң әркім өзін-өзі, қоғамды, отбасын тәрбиелесін. Біз Жапония секілді мемлекет құруымыз керек. Сондай санаға жетуіміз керек.

Қазақ байыды

– Қазақ ұғымында ақын-жазушы ұлттық рухтың жаршысы секілді еді. Бүгінгі калам ұстаған қауым жағымпаз-жалтақ кейіпке түсті. Біреуді мақтау-мадақтау қазіргі қоғамда жан бағудың бір амалы ма?

– Ода бұрыннан бар жанр. Тәуелсіздікті, азаттықты жырлағанда тұрған не бар. «Жақсының жақсылығын айт, нұры тасысын» демей ме? Мадақ жыр ұрпақтың жүрегіне мақтаныш сезімін ұялатады. Өзін бағалай білуге үйретеді. Мадақ жыр халықтың рухын көтереді. Мақтау жағыну емес, қуана білу. Кезінде Абылайды да мақтаған. Мақтау Ақтамберді, Шал киізде де бар. Атақты орыс ақыны Ломоносов та патшасын мадақтап жыр жазған, ода жазған. Қытайда «басшың қамыс болса басыңды и» деген тәмсіл бар. Мадақ жыр ел ішін ала тайдай бүлдіріп, халық арасына іріткі салып жатқан жоқ қой. Барыңмен мақтанғанда тұрған ерсі ештеңе жоқ. Бес саусақ бірдей ауызға сыймайды. Әр нәрсенің өз уақыты бар. Бүгін басқаның жұлдызың жанды ма, ертең сенің жұлдызың жанар. Әркім қоғамда өзінің не істейтінін, өзінің орнын білуі керек. Жаман болсаң өзіңнен, жақсы болсаң өзіңнен. Жасампаз 20 жылға мен өзім ризамын. Неге дейсің ғой, қазақ халқы қаланың айналасына топтасты. Астана салды. Ел іргесін бекітті. Қазақ байыды. Ауылда бір отбасында екі-үш машина. Қазақ жалқау халық еді. Менің тағы бір қуанғаным – қазір қазақ үй сала бастады. Бұрын өзбектер, өзгелер істегенді, енді қазақ істей бастады.

Мал бағып, ауылда отыра беруге болмайды

– Қазақ байыды дейсіз, қазір үйсіз-күйсіз жүргендер қазақтар...
– Бәрі бір күнде бола қалмайды. Тіпті мәңгі бақи шешілмейтін проблемалар болады. Өйткені халық өсіп жатыр. Ақша бөлген күннің өзінде, үй салып үлгері алмайсың. Қазақстанға жан-жақтан халық ағылып жатыр. Халық өсімі бар жерде бұл проблема жалғаса береді. Біздің халық жалқау, мемлекетке ауыз аша беруді әдетке айналдырған. Біздің тепсе, темір үзетін жігіттер арақ ішіп көшеде жүр. Ұрлық жасайды. Мал бағуға барғысы келмейді. Біздің қазақ бастық болып кабинетте отырсам дейді. Бастық болу үшін де бойындағы жалқаулықты жеңіп, ізденуің-оқуың керек қой. Жалған диплом, жалған намыс ешкімді де ештеңені де көгертпейді. Қазір қай саланы болмасын жайлаған кезінде дипломды сатып алған, сауатсыздар, надандар. Соңғы кездері бір байқағаным қазақтар дәнекерлеуші, сантехник, электрик дегенге бара бастапты. Мемлекет қайта оқытып, мамандандырып, қоғамға қажет маман дайындауды қолға алып жатыр. Мемлекет жасап жатыр. Қазақ өзі икемделуі керек. Ауыл қирап қалды деп жатамыз. Бірақ сол ауылдың сақталмағаны да дұрыс болды. Қазақ қалаға келмей білімді ұлтқа айнала алмайтын еді. Барлығымыз мал бағып, ауылда отыра бергенде, бүгінгі қарыштап дамыған ғылымды кім меңгеретін еді. Қазіргі ең басты міндет қалтаның емес, халықтың қамын ойлайтын, ұлттың болашағын ойлайтын сананы қалыптастыруымыз керек. Ондай күнге жетеміз. Өйткені бізде айқын мақсат, айқын бағыт бар. Бұрын қазақтың кім екенін білмейтін, Жамбылдан басқаны білмейтін әлем бүгін қазақты, қазақстанды таныды. Әлемдік саясатқа қазақ елі мұрындық болып отыр. Қазір «Қазақстан не дер екен», «Назарбаев не дер екен» деп бізге құлақ түріп отырғандар көп. Әлемдік проблемалар Қазақстанмен санаспай шешілмейді. Алып елдердің өзі бізбен санасады. Мұның бәрі Елбасының арқасы деп білем, мен.

– Рахмет.

Тілекгүл ЕСДӘУЛЕТ